

UDK 811.163.4'373.2(497.6)“04/14“

Pregledni rad

Indira ŠABIĆ (Tuzla)

Univerzitet u Tuzli

indirasmajlovic@yahoo.com

ONOMASTIKA SREDNJOVJEKOVNE BOSNE I HUMA KAO STJECIŠTE ETNIČKIH, JEZIČKIH, VJERSKIH I KULTURNIH PRILIKA

Imena s epigrafa i administrativno-pravnih tekstova, u dijahronoj i sinhronoj perspektivi, markiraju materijalnu i duhovnu kulturu naroda u Bosni i Humu, njihova davnašnja zbivanja, način života, gledanja na svijet i projiciranja u njemu, definiraju mentalitet kroz epohe i odnos prema drugim narodima koji su obitavali na definiranom prostoru, izravno ili neizravno. Definirani korpus je izrazito bogat onomastičkim podacima i predstavlja riznicu podataka za proučavanje onomastičke problematike i općenito historije bosanskoga jezika.

Ključne riječi: *administrativni tekstovi, antroponimi, srednjovjekovna Bosna i Hum, složena imena, onomastika, inskribirani stećci*

Nauka već odavno priznaje snažnu interakciju između ličnih imena i različitih pojavnosti u historiji naroda. S tim u vezi, ustanovljeno je da onomastička svjedočanstva znače dragocjene podatke o različitim utjecajima društvene, vjerske i kulturne klime pojedinih društava, kao i o interakcijama i utjecajima koje su međusobno ostvarile različite društvene skupine. Iz takve perspektive moguće je posmatrati i historiju Bosne i Hercegovine, i očitovati onomastička svjedočanstva kao rezultat utjecaja različitih etničkih skupina, jezika, kultura, vjerovanja, oblika društvenih organizacija i njihovih uređenja. Hronologijom, krenuvši od Ilira koji su ostvarili utilitaristički utjecaj na domorodačko stanovništvo, uspostavili kontakte s Grcima i time na domaćem terenu ostvarili kulturna, etička, politička i pismena obilježja visoke helenske kulture. Njihovu kompaktnost će narušiti slavenske grupacije koje su se od VII stoljeća uspijevale infiltrirati među domaći etnos koji je u slučaju slavenškoga okružja (Hrvatska, Srbija) popuštao u držanju kulturne i etničke samobitnosti. S trgovinom su dolazili kulturni utjecaji na jezik, pismo i običaje, pa će proces slavenizacije biti tako očit, konsolidacija i kohabitacija plemena

uspješna, da je Bosna u srednjem vijeku djelovala apsolutno slavenskom zemljom sa slavenskim pismom, jezikom i slavenskim ličnim imenima koja će se eonimima kasnije nametati kao snažan i dominantan obrazac.

Prve antroponimijske potvrde, u liku prve determinacije, odnosno jednoimenske formule, javlju se na Humačkoj ploči, natpisu s kraja X ili početka XI stoljeća, koji je najstariji spomenik pisan ćirilicom na prostoru zapadno od Makedonije, što ga podrazumijeva i najstarijim bosaničnim epigrafskim spomenikom. Na istome spomeniku posvjedočen je mononim uporedo s dvočlanim imenom u produkciji muškoga roda te žensko ime izvedeno filijacijom-patronimikom, što je kao tvorbeni proces uzrokovano nelingvističkom činjenicom u vidu spolne diferencijacije: U ime o[ʈɕ]ca i s[i]na i s[ʋe]tago d[u]ha. A se c[ʁɕ]ki a[rhan]d[e]la Mi[hai]la, a zida ju u *Kʁsmirʁ*, sinʁ *Bretʁ*, župi urunʁ i ž[e]na jega *Pavica* (Vego Zb.1: 14). Dakle, u XI stoljeću zabilježeni su derivati koje karakteriše modificovano tvorbeno značenje, odnosno sufiks postaje semem ženske identifikacije.

Potvrda druge determinacije evidentirana je na epigrafu iz 1193. godine u likovima *Desēnʁ Ratʁnʁčevitʁ* (Vego Zb.4: 254) kod Visokog, *Draže O[h]mučaninʁ* (Vego Zb.4: 252) kod Zenice. Prva potvrda iz administrativnoga korpusa potječe iz 1240. godine s likovima *Slavʁko Poličikʁ* i *Gradislavʁ Turʁbikʁ* (P.3). Razlog zbog kojeg se potvrde javljaju najprije u epigrafici pripisane su činjenici što kodeksi i uopće pisani tekstovi ne bilježe nužno *constantis* već uglavnom *mobilis*, kamen bilježi *statio*, težak je, nepomičan i postojan na mjestu klesanja.

Znano je da je onomastika ili imenoslovlje lingvistička disciplina koja proučava imena u njihovoj sveobuhvatnosti i svestranosti. Takvom recepturom pristupilo se i imenima iz bosanskohercegovačkoga srednjovjekovlja, koja su bilježila pojavnost u administrativnom ili stečkovnom korpusu. Onomastika predstavlja skup imena u izvanjezičkom (kulturološkom) i unutarjezičkom (historijskom i filološkom) smislu. U filološkoj domeni, onomastika se kao disciplina bavi izučavanjem razvoja, strukture, značenja i upotrebe onomastičkih jedinica. S obzirom na to da se u domeni bosanskohercegovačke srednjovjekovne pismenosti imena javljaju među prvim pisanim spomenicima, ona funkcionišu prema modelu gravitacijskoga središta, svjedočeći mnoge podatke za preciziranje historijske i jezičke pojavnosti. Imena posvjedočena pismom na tlu Bosne i Huma mogu se podijeliti na: *geonime* (engl. *geonym*) ili imena geografskih objekata, nastala iz potrebe za čovjekovom orijentacijom, a prenošena najprije usmenim zatim pisanim putem s generacije na generaciju; *bionime* ili imena živih bića, odnosno imena bića iz fikcije i faksije; i *krematonimi* (engl. *chrematonym*) ili imena objekata i pojava koji su produkt čovjekova djelovanja. Krematonimi su unutar onomastikona Bosne i Huma, najslabije posvjedočeni sloj. (Šimunović 2009: 15)

Ipak, dekodiranje porijekla i semantike onima nije nikada bio lak i jednostavan zadatak iz nekoliko razloga:

- Onimi su ranog postanja, nastali još u plemensko-rodovskoj društvenoj zajednici. Upravo ta davnina njihova nastanka vrlo često otežava utvrđivanje motiva zbog kojih su neka imena nastala.
- Katkad se znaju motivi nastanka pojedinih imena, pa su u vezi s tim poznata i značenja, ali je nepoznat izgovor.
- Kod nekih imena znana je etimologija, ali je teško objasniti kako su se po svom značenju našla među antroponimima, toponimima i sl.
- Ljudi su od najstarijih vremena u interakciji, a pri međusobnom komuniciranju često njihova imena prelaze iz jednog jezika u drugi. Pri tome nastaju svakojake modifikacije i deformacije izvornih oblika, što kasnije otežava utvrđivanje njihova porijekla i semantike.
- Vrlo često razni motivi, religijske dogme, legende i narodni običaji utječu na postanak imena, pa tragovi do takvih utjecaja i motiva mogu odvesti na stranputice.
- Neki ljudi iz različitih pobuda sami konstruišu lična imena koja prividno upućuju na jedan etimološki izvor, a zapravo, s njima imaju djelimičnu i formalnu vezu, ili nemaju nikakve veze.

Osim ovih, postoji i niz drugih razloga, zavisno od toga kakva i čija se imena proučavaju, koji potvrđuju da se u onomastičkim proučavanjima neminovno nailazi na mnogo poteškoća koje se mogu savladati samo djelimično, dok su neke potpuno nesavladive (Smailović 1977: 97).

Korpus istraživanja

Imena u Bosni i Humu su bila konvencionalizirani oblici koji su se reproducirali u govoru i pismu, a učestalost određenih oblika, fiksiranost strukture i značenja mogla su varirati u različitim mjestima njihove upotrebe. Veći broj imena, naročito antroponima, su eonimima bilježili ustaljenost, uvriježnost što podrazumijeva i prenesenost i/ili nasljednost, opću prihvaćenost (jer su eonimima evidentirani na različitim tipovima pisanih svjedočanstava), i svakako prepoznatljivost koncipiranu nad slavenskim elementima. Nerijetko ih karakterizira semantička slivenost, prozirnost, slikovitost sa suprakomponentijalnim (prenesenim) ili komponencijalnim (doslovnim, izravnim) značenjem. U pogledu strukture, neki oblici tokom cijeloga srednjovjekovnog javljanja bilježe holističku reprodukciju, cjelovitost i integralnost, strukturalnu okamenjenost. S druge strane, određene oblike usljed narodnosne dosjetljivosti, vanjskih utjecaja i novih pronalazaka, karakterizira strukturalni *metamorfosis* s novim gradivnim komponentama ili sufikslnim dodacima. Budući da

je većina imena narodne motivike, uglavnom sva imena bilježe sveprisutnost u praksi, pa se ista javljaju kod vladara, vlastele, trgovaca i puka.

Građa za ovaj rad ekscerpirana je iz (staro)bosanskih spomenika, a s obzirom na profanost stećaka i činjenicu da je većina natpisa danas nečitka, epigrafi su preuzeti iz *Zbornika srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I-IV*, 1962–1970. godine autora Marka Vege koji okuplja 325 natpisa s pribrojenom nekolicinom natpisa iz knjiga *Stari bosanski tekstovi*, 1969. godine Mehmedalije Maka Dizdara, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, 1974. godine Herte Kune. Zaokruženu korpusu pridodaje se i dvanaest epigrafa od ukupno sedamnaest otkrivenih 2003. godine pri restauraciji Atik džamije u Bijeljini.

Epigrafi u zajedništvu s pravnim tekstovima oblikuju inventar svjedočanstava o pismenosti Bosne i Huma. U onimijskom materijalu kojim bosanskohercegovački epigrafski i administrativni korpus raspolaže prepoznaje se identitet ondašnjega čovjeka i njegove bitnosti koje je sam imenovao. Njihova leksička i strukturna okamenjenost, invarijantnost, semantička slivenost i semantička nedjeljivost, integriraju inventar svjedočanstava o pismenosti regije u kojoj su nastajali. Za nadgrobne je natpise, s obzirom na njihov sadržaj, karakteristično čuvanje velikog broja narodnih imena i prezimena i nešto manji broj toponima. S obzirom na različite teorije o pripadnosti stećaka, važno je istaknuti da su skoro sva imena na stećcima slavenske provenijencije te manjim dijelom kršćanska imena koja su bila u upotrebi na koncu srednjeg vijeka u Bosni i Humu (Šimić 2007: 107–133). Natpisi na stećcima se onomastički analiziraju u svome originalnome, ali i u preobraženome obliku koji je rezultat turske okupacije Bosne i Huma u XV stoljeću.

U srednjem vijeku kreditiranje je opća pojava i temelj trgovine na Balkanu, pri čemu je Dubrovnik bio vrlo važno središte kreditne trgovine. Između ostalih, i ljudi iz Bosne uzimali su na kredit gotov novac i robu. Dugovi registrirani u knjigama zaduženja (*Debita Notarie*) između ostaloga, donose imena, prezimena i mjesta stacioniranja najamnika. Temeljem notiranih zaduženja moguće je odrediti na kojim mjestima (osa prostora – toponimi) i u kojem obimu (osa vremena – antroponimi) je domaći element bio aktivan, i to za duži period.

Bosanskohercegovački srednjovjekovni pisani korpus u pogledu onomastičkih podataka predstavlja bogatu oblikotvornu masu za zaokruživanje i modeliranje ne samo jezičke paleontologije već i historije jezika, savremenih teorijskih razmatranja i proučavanja onomastičke problematike. S tim u vezi, iskazana je potreba da se za analiziranjem bosanskohercegovačkoga onomastičkog praznaka, radi nad onomastičkim zadacima čija rješenja su nužna za slavistički onomastički fond, zajednički svim slavenskim zemljama i zemlja-

ma u kojima su obitali Slaveni. Na stećkovnoj okamenjenosti lična imena su fosilizirana iz razloga što se ne prenose i ne prepisuju pa su opora na pisarsku tradiciju. Prema tome su sigurni putokazi pri proučavanju i historijskoj rekonstrukciji srednjovjekovnoga bosanskohercegovačkog jezičkog razdoblja. U dijahronoj i sinhronoj perspektivi imena s administrativno-pravnih tekstova i epigrafa, markiraju materijalnu i duhovnu kulturu naroda u Bosni i Humu, njihova davnašnja zbivanja, način života, gledanja na svijet, njihov mentalitet kroz epohe i odnos prema drugim narodima koji su obitali na topikalnom prostoru, direktno ili indirektno (Grci, Rimljani, Osmanlije). Ako su „toponimi postojani na osi prostora a osobna imena na osi vremena“ (Šimunović 1977: 140), toponimijska i antroponimijska građa potvrđuje podatke o socijalnom životu, prirodnom ambijentu (reljefu), vjerovanjima, mitološkoj i religijskoj svijesti, migracijama, etničkim i kulturnim dodirima i sl. U isto vrijeme su toponimi i antroponimi važni pokazatelji proširenosti i razmještaja jezičkih izoglosa koje su sadržane u onomastičkim podacima.

Raznovrsnost antroponimijske građe

Prije analize konkretne antroponimijske građe potrebno je precizirati dva u predstojećim odlomcima najčešće upotrebljavana termina: lično ime (*ónoma kýrion, nomen proprium*) i imenska formula. U osnovnom onomastičkom terminološkom priručniku *Osnoven sistem i terminologija na slovenskanta onomastika* uz termin lično ime stoji neoprimjerena definicija: *sopstveno ime na eden čovek* (Bezljaj 1983: 83). Zbog nedovoljne preciznosti u odnosu na prezime i nadimak, nužna je sljedeća dopuna: lično ime je zakonom propisana (što nije nadimak) i nenasljedna (što nije prezime) antroponimijska kategorija, odnosno nenasljedni individualni antroponim. Imenska formula je jedan ili više (u potonjem slučaju funkcionalno različitih) antroponima koji služe tačnoj identifikaciji ljudske jedinice (Frančić 2006: 71–80).

Prve pisane potvrde antroponima na tlu Bosne i Huma, evidentne su u X/XI stoljeću, najprije na Humačkoj ploči s četiri uklesana imena *Bretъ, Kъrsmir, Mihail* i *Pavica* (Vego Zb.1:14), a zatim na Povelji bana Kulina iz 1189. godine, u obliku jednoimenskog obrazca oblike s pridjevkom *ban Kulin* i *Radoje dijak bana*. Potvrdu proširenoga imenskog obrazca svjedoči *Povelja bana Matije Ninoslava Dubrovniku* koja je napisana prije 1232. godine, i u kojoj u prvome redu stoji:

азъ рабъ **Matêi** a odmêlomъ **Ninoslavъ** банъ bosnъski veliki kle se knezu dubrovačkomu **Žanъ** Данъдulu i vsei opkinê dubrovčъkoj (P.2).

U povelji iz 1240. godine zabilježeno je sljedeće:

азъ **Matei Ninoslavъ** по милости **bъѣ** вѣлики банъ bosenski ... i jazъ veliki banъ bosnъski **Matei Ninoslavъ** по милости **bъѣ** svoioвъ si dobrohъtenie pridohъ si u Dubrovъnikъ къ starimъ mi prijatelomъ vlastelomъ i opъkinê gradъskê (P.3, 4).

Navedeni primjeri svjedoče pojavnost dvočlanoga imenskog obrasca *nomen-nomen* u primjeru *Matija Ninoslav*, u XIII stoljeću. Takva pojavnost se tumači u kontekstu političkog nauma bana Ninoslava koji je narodnom imenu priskrbio i svetačko kako bi proklamovao kršćanstvo među pukom time što će se zaodjenuti imenom u kojem se očituje želja krštenika da ima zaštitnika u svecu. Naime, Matija Ninoslav je kao nasljednik Kulina bana, također bio pataren, ali je 1233. godine popustio papskom izaslaniku Jakobu i primio rimski zakon, kako bi spriječio daljnji prodor vojvode Kolomana, koji je pod izlikom da progoni pagane, uzimao od Bosanske banovine cijele župe i sela, te ih dijelio svojim pristašama i podanicima. Međutim, iz razloga što se ban Ninoslav ponovno vratio staroj vjeri, Papa Grgur IX će 1234. godine pozvati na križarski rat protiv Bosne (Imamović 1997: 44–45). Inače, *Matej* je bosanski oblik novozavjetnog imena, a u bosansku pisanu tradiciju dolazi preko latinskog jezika, odnosno oblika *Matthæus* (njem. *Matthias*, rus. *Матвеѣв*) < heb. *Mattiyyah*, što je skraćeno od *Mattithyah*, *Mattithyahu*, u značenju, *dar od Boga*, *Yahve* < *Yahveh* (Marasović-Alujević 1985: 289).

Dvočlana, dvokompozitna ili složena bosansko-humska imena predstavljaju prepoznatljiv drevni obrazac imenovanja, naslijeđen iz praindoeuropskoga postupcima *epiteta ornantia*, odnosno pozivom na junačke hvalospjeve, atribute ili epitete iz narodnoga epskog kazivanja, koji s obzirom na strukturu i značenje bilježe slavenski kontinuum sve do usvajanja kršćanstva, kada bilježe svojevrsni *metamorfozis* pod utjecajem dolazećih zapadnih judeo-kršćanskih i istočnih muslimanskih imena. Od XVI stoljeća dvočlana imena na području Bosne i Huma ulaze u simboličnu fazu zamiranja, iako predstavljaju etno-kulturni pokazatelj koji slavensku antroponimiju i općenito slavensku jezičku skupinu razlikuje od ostalih jezičkih skupina. Zato je ovaj korpus bosanskohercegovačkih srednjovjekovnih dvočlanih imena značajan radi promicanja kulture stare slavenske vrste imenovanja, u nadi da će se u dogledno vrijeme osnovati komisija koja će se baviti prikupljanjem i katalogizacijom dvočlanih imena u cijelom slavenskom svijetu, kako bi se stvorila riznica imena, odnosno omnibus antroponima koji bi bio na raspolaganju za stvaranje slavenskih kalendara i publikacija u raznim zemljama.

Unutar leksičke komponente dvočlanih imena, pohranjeni su običaji i tradicija, te je, iz njihovih kompozita, moguće čitati o kulturi i vrijednostima

stanovnika Bosne i Huma. Zbog njihove duge starosti pokoja je sastavnica složenoga imena, već odavno nerazumljiva iz savremene jezičke perspektive, postavši historicizam ili arhaizam. Zahvaljujući antroponimijskom korpusu, neke su stare riječi očuvane jedino u ličnim imenima. Na taj način, bosansko-humski antroponomastikom postaje čuvar starobosanskoga jezika.

Rekorencije i korespondencije kompozita u odnosu na genetski srodne i geografski susjedne jezike

Kompoziti koji tvore dvosložna imena, i sama dvosložna imena, u bosanskohercegovačkom srednjovjekovlju, svjedoče rekorencije i korespondencije u jezicima drugih slavenskih naroda, dakle, u genetskim srodnim i geografski susjednim jezicima, što potvrđuje tezu o slavenskom imenskom kontinuumu u pogledu ovakvoga načina imenovanja. Primjerice:

bos. Bogdan (Vego Zb.1: 6, 2: 93, 4: 211, 248, 253, 293; P.5, 6, 7, 8; Kovačević-Kojić 1978: 175, 176), Božidar (Vego Zb.1: 34; P.18; Kovačević-Kojić 1978: 175) prema rus. Bogdan (Тупиков 1903: 51), polj. Bogdan, Bogudar, Bogumil, Bogusław (Kawalik – Kaleta 2007: 17), češ. Bogdal, Bogudar, Bugumil (Pleskalová 1993: 88, 92), srb. Bogomil, Bogdan, Bogomir, Bogosav (Grković 1977: 39);

bos. Dobrovoy (Vego Zb.2: 47), Radivoj (Vego Zb.1: 17, 36, 2: 82, 92, 4: 226; P.13, 14, 15, 16, 17, 19), Milivoj (P.10, 11, 12), Skorovoj (P.9) prema češ. Budivoj, Vojslav (Pleskalová 1995: 76), češ. Protivoj, Nevoj (Pleskalová 1994: 54-58), češ. Skorovoj (Pleskalová 1993: 94), polj. Budziwoj (Kawalik – Kaleta 2007: 21), srb. Bogovoj (Grković 1977: 39), Bratovoj (Grković 1977: 45), Radivoj (Grković 1977: 165);

bos. Bratmio (Vego Zb.4: 304), Bratoslav (P.5) prema rus. Bratovec (Тупиков 1903: 64), češ. Bratrumila (Pleskalová 1993: 88), polj. Bratomil (Kawalik-Kaleta 2007: 19), Bratimir, Bratomil, Bratoslav, Bratovoj (Grković 1977: 45) itd.

Ova vrsta slavenskih imena spominje se u spisima bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta (905–959). Nerijetko ih nose i starohrvatski vladari: Višeslav (oko 800), Ratimir (829–838), Trpimir (845–864), Zdeslav (878–879), Branimir (879–892), Muncimir (892–910), Tomislav (910–930), Držislav (969–997), Zvonimir (1075–1089) i dr. U *Povaljskoj listini* – iznimno vrijednome vrelu za proučavanje hrvatske antroponimije – složena imena čine petinu ukupnih narodnih imena, a u *Šumpetarskom kartularu*, koji je

stoljeće stariji od Povaljske listine, ta su imena kudikamo brojnija, a izbor završnih sastavnica još bogatiji (Šimunović 1987: 137).

Imenovanje ljudi u Bosni i Humu s prikazom kulturnohistorijske pozadine

Srednjovjekovna Bosna je počivala na određenom tipu gospodarstva i društva koje je izrodilo doba prirodne privrede s dominirajućom prirodnom, odnosno radnom rentom. U društvu se počeo formirati izvjesni diferencijal, gospodari prema neslobodnim seljacima. S takvim dispozicijama razvila se značajna trgovinska djelatnost, odnosno društvo je značajno napredovalo (što je moguće očitovati i u sadržaju Kulinove povlastice iz 1189. godine). Neosporo razvijeno društvo podrazumijevalo je gospodare imanja koji su bivali izvjesni reprezenti društva u kojem su, svakako, morali biti istaknuti i prepoznatljivi, što je prema kauzalnosti podrazumijevalo njihovo imenovanje. Tako su političke, ekonomske i druge dispozicije značajno popularizirale proces ličnoga i teritorijalnog imenovanja. Bosanski vladari u želji da prezentiraju državnu uređenost, u poveljama diktiraju imena svojih velikaša, uporedo, bosanska vlastela u želji da prikaže vlastitu bitnost, na nadgrobnim spomenicima ostavljaju eponimima uklesana imena – oznake postojanja. Osim njih stečke su podizali i sitna vlastela, njihovi rođaci, imućniji inokosni seljaci želeći ih oponašati, što im je bilo moguće zahvaljujući povoljnim ekonomskim uvjetima usljed razvoja trgovine i rudarstva.

Ovakav pregled kulturnohistorijskoga razvoja srednjovjekovne Bosne uporedo potvrđuje i razvoj antroponimijske formule. Dakle, u toku šestogodišnjeg razvoja u staroj Bosni i Humu su došle do smjene četiri epohe društvenog afirmитета koje se mogu donekle izjednačiti s procesom imenovanja ljudi, jer kako se društvo bogatilo, kvantitativno i kvalitativno, definirala se i identična potreba međuljudskog raspoznavanja i vrednovanja (imena su dobijali najprije samo privilegirani, društveni reprezenti). Hipotetički je u *predfeudalnoj epohi, od naseljavanja do X stoljeća* bio dominantan jednoimenski obrazac, ali tako, da s prisvajanjem feudalnih oblasti dolazi do afirmитета samih feudala te u *ranofeudalnoj epohi tokom XI i XII stoljeća*, u imenskoj formuli se infiltrira pridjevak, vladarski ili velikaški: *ban* Kulin (Vego Zb.1:19, 3:252, 254, P.1), *knez* Mihajl (Vego Zb.3:129), *knez* Hramak (Vego Zb.3:130) *sudija* Gradiša (P.1), *župan* Miroslav (Vego Zb.1:19) *župan* Grd, *župan* Radomir (Vego Zb.3:129), *pop* Prohorije (Vego Zb.4:252). U ovoj epohi pored društvenoga razvoja, razvoj jezika podjednako utječe na oblikovanje imenskog obrazca jer su pridjevci uglavnom iz posuđeničkog korpusa i ujedno svjedoci leksičkog bogaćenja. Dakle, sve do XII stoljeća osobe su se poznavale i slu-

žile samo ličnim imenom, kasnije uz imena zapisuju i druge karakteristike vezane uz osobe, npr. društveno usmjerenje, zvanje, srodstvo, porijeklo ili etničku pripadnost, mjesto stanovanja, posebnosti osobe. U postupcima specifikiranja imena navedenim karakteristikama skriva se zametak prezimena koja se javljaju već u XIII stoljeću, a kodificiraju tokom XVII i XVIII stoljeća. U *epohi razvijenoga feudalizma ili epohi Bosanackoga kraljevstva od XIII do polovine XIV stoljeća* koja ujedno odgovara i fazi *cumulusa* pisanih natpisa, odgovara i proširenje imenske formule na prezimensku sastavnicu, odnosno dolazi do sadržajnijeg, uređenijeg imenovanja i pojave imensko-prezimenskog obrasca. Tekst Povelje bana Matije Ninoslava Dubrovniku od 22. 3. 1240. godine, sinhronijska je potvrda interferencije jednoimenske formule *Zabav, Prodan, Prijesda, Sfinar*, dvoimenske formule s pridjevkom *vojvoda Juriš, tepčija Radonja i peharnik Mirohn*, te dvočlane imensko-prezimenske formule *Slavko Poličić i Gradislav Turbić*. Prethodno navedeno potvrđuje i Povelja kneza humskog Andrije Dubrovniku (1247–1249) s identifikovanom vastelom: *Hreljko Rastimirić, Dobrovit Radovčić, Hrelja Stepković, Odumisl i Strjezimir Adamović, Čeprnja Osilić, Hranislav Prvoslavić, Bigrijen Mrđić, Dobromisl Pobratović, Desjen Berivojević, Radovan Prividružić, Hrelja Desavčić, Pribin Zlošević, Toma Čupetić, Galac Vuksanić, Hrelja Hranidružić, Predislav Vukmirić, Hrvatin Turbić, Prvoslav Prodančić, Bratoslav Vuković, Berko Radovanić*. Povelju odlikuje dvostruka zanimljivost, s jedne strane prezimenska čestotnost, a s druge strane, izostanak prezimena kod *kneza Andrije* i njegovih sinova *Bogdana i Radoslava*, kojima je i dalje, zbog položajne važnosti, u identifikaciji dovoljan samo pridjevak. Takva pojavnost evidentna je i u kasnijim tekstovima: *kneza Črnomira* (1252–1254), *župana Radosava* (22. maj 1254), tek u XIV stoljeću *ban Tvrtko* pored imena ima i prezimensku sastavnicu *Kotromanić* (1. juni 1367). Dakle, u *epohi kasnoga feudalizma tokom druge polovine XIV i XV stoljeća*, ili *epohi bosanskoga kraljevstva* (1377–1463), prezimenski element je uglavnom općezastupljen u poveljama, odnosno u navodima vlastele kao svjedoka, a naročito u knjigama zaduženja u kojima su od krucijalnog značaja navodi imena, prezimena i mjesta stacioniranja najamnika, odnosno bosanskih trgovaca (Anđelić, 1973).

Dakle, sve do dolaska Osmanlijskoga carstva, na terenu Bosne i Huma koristila su se narodna i kršćanska imena. Kršćanska su imena i imena s kršćanskom motivacijom potvrđena u manjem broju od narodnih, a nositelji su tih imena u naraštaju i očeva i sinova. U skupini kršćanskih imena pojavljuju se imena u temeljnom (*Grgur, Ivan, Marko, Mihovil, Nikola, Toma*), izvedenom (*Andrijaš, Matijaš, Pavko*) te pokraćenom liku (*Ivko*). Premda na kršćanska imena otpada manje od trećine potvrđenih muških osobnih imena, njihove spomenute tvorbene osobine upućuju na zaključak da su ta imena,

premda aloglotskoga podrijetla, već bila dobro uklopljena u bosanski antroponimijski sustav. Kada je riječ o semantici, svako je ime u slavenskom sloju imena moglo biti motivirano različitim semantičkim realijama i s obzirom na to semantički prozirno ili okamenjeno. S tim u vezi moguće je raspoznati zaštitna, blagoslovna, teoforna, opasna imena te imena motivirana životinjama ili biljkama, obiteljskim srodstvom, anatomijom tijela ili bojom kože i kose.

Osmanlijsko razdoblje u historiji Bosne i Hercegovine traje od 1463. godine, odnosno od uspostavljanja Bosanskoga sandžaka, do 1878. godine ili početka okupacije od strane Austro-Ugarske monarhije. Dolazak Osmanlija je uzrokovao značajan prevrat u svim sferama života, iz razloga što je imao ogromne vjerske, jezičke, kulturne, političke i vojne posljedice za područje Bosne i Hercegovine. Takva opća dominacija i nadređenost ostavila je traga i u antroponimijskog domeni jer je usljed novih vjerozakona, kulture i običaja, došlo i do drugačijeg odabira i formiranja imena. Iz osmanlijskoga perioda datira i najstariji popis stanovništva Bosne i Hercegovine, koji je urađen početkom XVII stoljeća. Ovi popisi – defteri su rađeni po sandžacima, tadašnjim upravnim jedinicama. Defteri koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu nalaze se u Državnom arhivu Republike Turske, sortirani su i arhivirani u različitim serijama dokumenata, a većina njih je kodirana kao *Tapu defteri*. Pedesetih godina dvadesetoga stoljeća Turska je Bosni i Hercegovini dostavila nekoliko desetina popisa iz Državnog arhiva Republike Turske, čime je napravljen veliki pomak u izučavanju historije bosanskohercegovačkih naroda. Defteri koji su se odnosili na sve krajeve bivše Jugoslavije su bili pohranjeni u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Prilikom agresorskoga granatiranja Sarajeva 16. i 17. maja 1992. godine svi defteri su u potpunosti izgorjeli.

Dakle, padom Bosne i Huma pod osmanlijsku vlast, nestalo je samostalne srednjovjekovne bosanske države i, s njom zajedno, svih prava i pravno-političkih atributa koji su joj pripadali. S tim u vezi, pojavila se nova organizacija uprave i nova struktura političkoga poretka. Zatim su nastali novi društveni i ekonomski odnosi i unutar tih odnosa nova prava i obveze (čiflučenje, timari, zijameti, porezi, dažbine). Posebna novost s dalekosežnim posljedicama bila je nova vjera – islam, koja je poslužila kao prvotna osnovica za nastanak posebnog etničkog subjektiviteta. Prihvatanje islama dalo je vjericima svojevrsnu markiranost, kao što je, uostalom, bio slučaj i s prihvatanjem kršćanstva. Nova obilježja ogledala su se u raznim vidovima kulturnog, javnog i privatnog života, u običajima, nošnji, književnosti i, što je za ovaj rad krucijalno, u osobnim imenima (Smailović 1977: 48; Purivatra 1970: 5). Bez obzira na motiviku i razloge zbog kojih su stanovnici počeli adoptirati novu vjeru i kulturu, bez obzira na vrijeme i način adaptacije, za ovo istraživanje relevantna je činjenica da se uz usvajanje nove vjere trebalo uzeti i novo osobno

ime kao formalni marker pripadnosti novoj religiji. Islamizirani svijet već je imao ustaljenu tradiciju da novi muslimani uzimaju imena iz jezika donosioca islama (Arapa i Turaka). Takav je bio slučaj i na terenu Bosne i Huma.

Potvrde u kojima je moguće prepoznati pripadnost novoj vjeri u imenu, a staroj u prezimenu, očite su i na epigrafima i administrativnim tekstovima:

Hasan i Ahmatъ dva **Radilovića** sina. (Vego Zb.4: 217)

A sie bil[e]gъ **Mahmuta Brankovića** (Vego Zb.4: 226)

Alibeg Pavlović (Dizdar 1969: 290-292)

Vjerojatno je u prvim decenijama islamizacije pristupanje islamu imalo deklarativan karakter i da se sastojalo samo u uzimanju muslimanskog imena. Omladina je obično formalno primala islam i živjela u zajednici s roditeljima kršćanima, a žene novih muslimana zadržavale su dugo svoja imena (Handžić 1975: 142). Međutim, prije nego se počne s analizom imena Bosne i Huma iz osmanlijskoga perioda, potrebno je istaknuti distinkciju koju je definirao Ismet Smailović koji je uradio najopširniju onomastičku studiju muslimanskih imena u Bosni i Hercegovini, a to je razlikovanje pojmova muslimansko osobno ime i osobno ime u muslimana. Muslimansko osobno ime je prema rasporedu glasova i glasovnoj strukturi orijentalnoga podrijetla (iz arapskoga, perzijskog ili turskog jezika), i koje po tome, a veoma često i po svome značenju, potvrđuje da je posljedica islamizacije. Međutim, osobno je ime u muslimana (u ovome slučaju muslimana Bosne i Huma) šira pojmovna kategorija, koja pored imena orijentalnoga podrijetla, sadrži i imena druge vrste, različitoga etimološkog podrijetla i značenja, pa čak i bez ikakvoga značenja (Smailović 1975: 98). Pošto je u Bosnu i Hum islamizaciju i orijentalnu kulturu donijelo Osmanlijsko Carstvo, moglo bi se pomisliti da su oni islamiziranome stanovništvu Bosne i Huma dali ili preporučili osobna imena iz turskoga jezika, što je načelno pogrešno. Ni oni tada nisu imali znamenit korpus pravih turskih imena, već najviše arapskih i nešto perzijskih. Zato je i u bosansko-hercegovačkih muslimana najveći dio imenskoga korpusa arapskoga podrijetla, nešto manje iz perzijskoga, a najmanje iz turskoga jezika (Smailović 1975: 99).

Među muslimanskim imenima orijentalnoga podrijetla ima izvjestan broj onih čije je etimološko podrijetlo u starohebrejskome jeziku. Ona su u arabiziranome obliku ušla u arapsku antroponimiju, uglavnom preko kuran-skih priča i tekstova, odakle su ih preuzimali ostali islamizirani narodi. Takav je slučaj s imenom Suliman (A si bilegъ **Sulimana** Oškopice Vego Zb.4: 230; Ovdije leži Mitran na svojoj baštini za cara **Sulimana** (Vego Zb.4: 281).

Izvori

- Dizdar, M. 1969, *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo
- Diversa Cancellariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 25, signatura: HR-DADU-15, knj. 234.
- Diversa Notariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 26, signatura: HR-DADU-9, knj. 147.
- Kovačević-Kojić D. 1978, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Kuna H. 1974, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. I, Svjetlost, Sarajevo
- Nakaš L. 2011, *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo
- Vego M. 1962-1970, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. I-IV, Izdanja Zemaljskog muzeja, Sarajevo

Popis povelja

1. Povelja bana Kulina 1189.
2. Ninoslav, Bosnae magnus banus prije 1232.
3. Ninoslav, veliki ban bosanski 1240.
4. Matthaueus Ninoslav, Bosnae magnus banus 22. ožujak 1240.
5. Povelja humskog kneza Andreja Dubrovniku 1247.-1249.
6. Povelja humskog župana Radoslava Dubrovniku 22. svibanj 1254.
7. Stjepan Kotromanić oko 1326. godine daje velikom knezu Grguru Stjepaniću.
8. Knez Vladislav, kneginja Jelena, ban Tvrtko Kotromanić i brat njegov Vuk knezu Vlatku Vukoslaviću 1353.
9. Kralj Ostoja 8. prosinac 1400.
10. Hrvoje Vukčić Hrvatinić, veliki vojvoda bosanski i herceg splitski 15. siječanj 1404.
11. Kralj Ostoja 20. studeni 1414.
12. Kralj Ostoja 28. listopad 1416.
13. Sandalj Hranić, veliki vojvoda bosanski 14. lipanj 1419.
14. Sandalj Hranić 30. svibanj 1420.
15. Kralj Tvrtko II 26. ožujak 1438.
16. Stefan Tvrtko Tvrtković 22. lipanj 1443.
17. Herceg Stjepan Kosača 5. srpanj 1450.

18. Herceg Stjepan Kosača 19. srpanj 1453.2 (oprostaj supruzi Jeleni i vlastelinima)
 19. Herceg Stjepan Kosača 10. travanj 1454.

Literatura

- Anđelić P. 1973, Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska, *Glasnik zemaljskog muzeja*, sv. XXVII-XXVIII, Sarajevo, 377–395.
- Bezljaj, F. i dr. 1983, *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skoplje.
- Frančić A. 2006, „Što je osobno ime?“, *Folia onomastica croatica* 15, Zagreb, 71–80.
- Grković M. 1977, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd.
- Handžić A. 1975, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Казаков С. 2005, *Именослов*, Русская правда, Москва
- Kowalik – Kaleta Z. Leonarda Dacewicz, Beata Raszewska – Zurek 2007. *Słownik najstarszych nazwisk polskich pochodzenie językowe nazwisk omowionych w historii nazwisk polskich*, tom I, Warszawa.
- Imamović, Mustafa 1997. *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture, Sarajevo.
- Marasović-Alujević, Marina 1985. „Hagionimi srednjovjekovnog Splita“, *Starohrvatska prosvjeta* 15.
- Pleskalová, Jana 1993. Nejstarší typy českých složených antroponym. *SPFFBU*, A 41, 87–98.
- Pleskalová, Jana 1994. Nejstarší typy českých prefigovaných antroponym. *SPFFBU*, A 42, 53–59.
- Pleskalová, Jana 1995. Nejstarší česká antroponyma se sufixem *-k*. *SPFFBU*, A 43, 75–80.
- Purivatra, Atif 1970. *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo.
- Smailović, Ismet 1977. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Institut za književnost i jezik u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Monografije I, Sarajevo.
- Smailović, Ismet 1975. „Problemi utvrđivanja porijekla i značenja muslimanskih imena u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi terminologiji i onomastici u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 97–112.
- Šimić, Marinka 2007. „Natpisi na stećcima u Boljunima kod Stoca“, *Hrvatska misao* 2-3/07, 43–44, 107–133.

- Šimunović, Petar 1977. „Potreba onomastičkog studija na višim školama i fakultetima“, *Rasprave Instituta za jezik* 3, Zagreb, 139–142.
- Šimunović, Petar 1987. „Antroponimijski sustav Povaljske listine i Povaljskog praga“, *Brački zbornik*, XV.
- Šimunović, Petar 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing, Zagreb.
- Тупи́ков, Никола́й Миха́йлович 1903. *Словарь древнерусских личных собственных имен*, С-ПетербургJęzyka Polskiego 5, Warszawa.

Indira ŠABIĆ

ONOMASTICS OF MEDIEVAL BOSNIA AND HUM AS A JUNCTION OF ETHNIC, LANGUAGE, RELIGIOUS AND CULTURAL FACTORS

From diachronic and synchronic perspective, names from epigraphs and administrative and legal texts mark the material and spiritual culture of the people in Bosnia and Hum, their events, lifestyle, view of the world and the projections in it, while defining the mentality of the epochs and attitudes towards other peoples who inhabited the defined area, either directly or indirectly. The selected corpus is extremely rich in onomastic data and presents a wealth of information for the study of onomastic problems and generally the history of the Bosnian language.

Key words: *administrative texts, anthroponyms, Medieval Bosnia and Hum, compound names, onomastics, inscribed tombstones*